

Тема: Трансцендентальна логіка І. Канта

Що стосується терміна „трансцендентальний”, то виник він у схоластичній філософії і позначав об’єкти буття, що виходять за сферу обмеженого існування скінченного емпіричного світу: єдине, істина, благо, випадкове і необхідне, дійсне і можливе тощо. Кант надав цьому терміну гносеологічного значення. В його філософії трансцендентальним виступає усе те, що належить до апіорних, формальних передумов пізнання. У нього — це надіндивідуальне в людині, що обумовлює об’єктивність знання. Тому предметом теоретичної філософії у Канта виступає не вивчення самих по собі речей, природи, світу, людини, а дослідження пізнавальної діяльності, установлення законів людського розуму і його меж. Отже, Кант на місце онтології у філософії поставив гносеологію. ⁶ Кант вважав першочерговим завданням філософії критику догматизму. Він писав: „Наше століття є справжнім століттям критики, якій має підпорядковуватися усе. Релігія на основі своєї святості і законодавство на основі своєї величі намагаються поставити себе поза цією критикою. Проте в такому випадку вони справедливо викликають підозру і втрачають право на щире повагу, яка здійснюється розумом тільки тому, що може устояти перед його вільним і відкритим випробуванням” [5, т.3, с. 75; прим.]. У своїй вимозі послідовного критичного аналізу всіх чинників свідомості і знання Кант пішов далі раціоналістів, оскільки він обґрунтував необхідність піддати критичному випробуванню, дослідженню і сам розум. Раціоналісти виробили поняття „чистого розуму”, тобто незалежного від чуттєвості мислення, якому вони приписували спроможність переборювати неминучу обмеженість даних досвіду. Кант прийняв це поняття, але рішуче відкинув твердження про здатність чистого розуму розширювати сферу людського знання за межі досвіду. (Досвід — основане на практиці чуттєво-емпіричне пізнання дійсності). У зв’язку з цим він переглянув учення про причини помилок. Розум, вважали раціоналісти, ніколи не помиляється. Причиною помилок можуть бути або воля, або чуттєві сприйняття. Кант доказував, що чуттєві сприйняття не обманюють нас, тому

що вони не є судженнями. Помилки властиві лише мисленню, але не тому, що воно виходить із чуттєвого сприйняття, досвіду, а тому, що воно намагається робити висновки незалежно від досвіду. Отже, Кант піддав критиці обмеженість як раціоналізму, так і емпіризму його доби. На противагу раціоналістам він доводив, що будь-яке знання має своєю передумовою чуттєві споглядання, завдяки чому поняття, які позбавлені емпіричного змісту, ніякого доповнення до наявного знання не дають, що раціоналістичне вчення про інтелектуальну інтуїцію, відповідно до якого вихідні положення науки і філософії це не логічні висновки, не емпірично констатовані факти, а самоочевидні істини, - неспроможне, оскільки в його основі — відрив мислення від емпіричних даних, спроби робити висновки, не 7 спираючись на ці дані. Водночас Кант виявив і обмеженість філософського емпіризму, який вважав неможливими загальні і необхідні теоретичні судження без чуттєвого спостереження окремих фактів. Кант слідом за раціоналістами розмежував розум і розсудок. Він доказував, що в людини є три пізнавальні здібності: чуттєвість - здібність до відчуттів, розсудок — здібність до синтезу чуттєвих споглядань і утворення на їх основі понять і суджень, розум — здібність до умовиводів, доведених до ідей. На відміну від розсудку, розум, на його думку, спрямований за межі усякого можливого досвіду, сфера розсудку – наука, сфера розуму – філософія. Якісна своєрідність людини у тому і полягає, що вона здібна мислити філософськи, звеличуючись над неминучою обмеженістю досвіду. Центральним у філософських системах XVII ст. було поняття апіорного, тобто наддосвідного знання. Критерієм апіорності вважались всезагальність і необхідність істин. Такими уявлялись істини математики, логіки, філософії. Дійсно, проблема апіорного, тобто всезагальних і необхідних істин, не є псевдопроблемою. Математика, наприклад, відносно незалежна від досвідних даних. Положення, що доводяться одними теоремами, стають далі основою для доказу нових положень в інших теоремах. Водночас ця незалежність завжди обмежена опосередкуванням математичної теорії реальною практикою. У XVII ст. таке опосередкування було невідоме,

положення логіки і математики вважались абсолютно незалежними від досвіду, який уявлявся усього лише сукупністю чуттєвих сприйнятів окремих індивідів. Ні логіка, ні математика не давали в той час яких-небудь основ для розуміння того, що загальність і необхідність їхніх положень аж ніяк не абсолютні, що вони обмежені рівнем досягнутого знання і теоретичними допущеннями. Такі основи сформувалися пізніше, завдяки створенню неевклідової геометрії, теорії відносності, квантової фізики і розвитку математичної логіки. Ось чому Кант не відкинув раціоналістичну концепцію апріорного, а переробив її. Якщо раціоналісти припускали існування іншого, крім заснованого на досвіді, апріорного шляху пізнання, надавали йому першорядного значення, то Кант був переконаний у тому, що ідеї, поняття, які не синтезують чуттєвих даних, не мають об'єктивного змісту і можуть виконувати лише інструментальну функцію, тобто бути формальним засобом пізнання або морального самовизначення. Зміст знання виникає лише з чуттєвих даних. Отже, апріорне у Канта являє собою тільки форму знання, за допомогою якої чуттєві сприйняття пов'язуються воедино у певні образи. Такі, зокрема, у нього категорії: єдність, множинність, реальність, причинність, взаємодія, можливість, необхідність. Усе, що мислиться апріорно, не існує незалежно від пізнання, апріорні форми мають не наддосвідний, а додосвідний характер, тобто вони передують досвіду як його передумови, умови, завдяки яким можливість досвіду і знання взагалі перетворюється в дійсність. Таким чином, за Кантом, апріорні форми знання необхідні не для занурення у світ уявних сутностей, а для формування із розрізнених чуттєвих даних систематично організованого досвіду. Звідси категорії в нього — необхідні передумови емпіричного знання. Ними оперує розсудок. Категорії не розвиваються, між ними нема переходів, але вони пов'язані в судженні. Кант уперше дослідив зв'язок категоріального апарату мислення зі змістом досвідного знання і довів, що положення теоретичного природознавства, що мають всезагальне і необхідне значення, є не чисто апріорними, а апріорними й емпіричними одночасно, апріорними — за формою, емпіричними — за

змістом. Сформульований Кантом принцип єдності апріорного й емпіричного дозволив йому спростувати ще одну раціоналістичну догму про аналітичний характер апріорних положень, суджень і умовиводів. В аналітичному судженні предикат (присудок) не дає нового знання у порівнянні з тим, що вже мислиться у суб'єкті (підмет). Не заперечуючи існування аналітичних суджень, Кант вважав своїм найбільш видатним досягненням відкриття апріорних синтетичних суджень. У них предикат не виводиться із суб'єкта, а з'єднується з ним. До Канта синтетичними вважались тільки емпіричні судження. Така постановка питання вкрай обмежувала можливості і перспективи теоретичного природознавства, що зароджувалось у ту добу. Кант покінчив з метафізичним протиставленням аналітичних і синтетичних суджень. Видатне значення цієї нової постановки питання для розвитку теоретичного природознавства безсумнівне. До кінця свого життя Кант не зміг відмовитися від своєї механістичної методології, яка привела його до переконання про принципову нездійсненність філософського монізму: різноманіття дійсності не можна осмислити виходячи із одного принципу — матеріалістичного начала. Разом з тим, він обгрунтував положення і про неспроможність ідеалістичного монізму, тобто виведення незалежної від свідомості реальності з духовного першоджерела. Кант рішуче наполягав на тому, що чуттєві сприйняття викликаються існуючою незалежно від свідомості і пізнання об'єктивною реальністю, що характеризувалася ним як світ „речей у собі”. Але, оскільки Кант відокремлював духовне від матеріального, він неминуче прийшов до дуалізму, тобто до протиставлення свідомості і буття, суб'єктивного й об'єктивного. Дуалізм спричинив появу агностицизму. Предмет пізнання, думав Кант, лише настільки є таким, наскільки він поставлений у залежність від пізнавальної діяльності, і є результатом інтелектуальної творчої діяльності людини. Така постановка питання, правильно вказуючи на суб'єктивну сторону пізнавального процесу, значення якої явно недооцінювалось попередньою філософією, водночас призводить до суб'єктивістського розуміння процесу пізнання, відповідно до

якого пізнання саме створює свій об'єкт, а не відбиває існуючу поза і незалежно від нього дійсність. У Канта те, що пізнається, не існує незалежно від пізнання, а те, що незалежно від суб'єкта, який пізнає, виключається із сфери пізнання. Так у нього виникають непізнавані „речі у собі”. Пізнавані лише явища („речі для нас”). Між „речами у собі” і „речами для нас”, отже, прірва. І. Кант непослідовний і суперечливий. З одного боку, міркував він, „речі у собі” впливають на нашу чуттєвість і викликають відчуття, із яких утворюються досвід, знання, а, з іншого боку, чуттєві сприйняття не розглядаються відображенням „речей у собі”, тому що вони непізнавані; 10 заперечуючи пізнаваність „речей у собі”, стверджуючи, що пізнання, як би далеко воно не просунулося, не наближає нас анітрохи до „речей у собі”, Кант, проте, наголошував, що „речі у собі” виявляють себе у явищах. Тому безглузде твердження, нібито явища існують без того, що є. Витоки помилок Канта полягають у відриві ним явищ від „речей у собі”. Однак його філософія, незважаючи на її агностицизм, вела до постановки питання про реальний зв'язок „речей для нас” і „речей у собі”. Змістовні суперечності, що містять у собі спроби подолання обмеженої, односторонньої постановки тих або інших проблем, є не просто вадою, а в певному значенні достоїнством. Тому було б антифілософським звинувачувати Канта в непослідовності, в тому, що він чогось не зрозумів, чогось не помітив, впав в очевидні навіть для його безпосередніх продовжувачів суперечності. Часто, наприклад, у роботах цитується признання Канта: „... Мені довелось обмежити знання, щоб звільнити місце вірі...” [5, т. 3, с. 95]. Це висловлення — явна його поступка фідейзму, твердженню пріоритету віри над розумом. Проте звичайно не цитується інше висловлення Канта з тієї ж „Критики чистого розуму” і з того ж питання: „...Ми обмежили розум, щоб він не загубив нитки емпіричних умов і не пускався у сферу трансцендентних основ...” [5, т. 3, с. 497]. Іншими словами, Кант пропонував тут обмежити метафізичні і теологічні претензії розуму. У своїй полеміці проти споглядальної гносеології і спекулятивно-ідеалістичної метафізики, у своїх спробах перебороти протилежність

раціоналізму й емпіризму, осмислити дійсну єдність раціонального і чуттєвого
він підходив до постановки корінних діалектичних проблем теорії пізнання.